

PROF. SCHULTHEISZ EMIL:

AZ ÓKORI MEDICINA HAGYOMÁNYOZÓDÁSA AZ EGYHÁZATYÁKNÁL

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Az ókori orvostudományt követő korszakot a kereszténység első századait, az egyházatyák korát a természettudományok és az orvoslás szempontjából terméketlen periódusnak tartották; még a legújabb tudománytörténeti és orvostörténeti kézikönyvekben is alig néhány mondat olvasható. Gyakran úgy tűnik e munkák alapján, mintha a görög–római medicina Galenos nevével fémjelzett utolsó felvirágzását követően a szerzetesi medicina 8–9. századi kibontakozása, illetve az első nyugati orvosi főiskola, Salerno megjelenéséig az orvoslás és a természettudományok szempontjából üres lett volna a korszak.

Ez a látszat arra az egyoldalúan természettudományos szemléletre vezethető vissza, mely a szellemtörténeti aspektust csaknem teljesen elhanyagolja, elfeledvén, hogy egy bizonyos időszak természettudományának és orvostanának megértése csak akkor lehetséges, ha filozófiai és tudományszociológiai háttére kellően ismert. Ez a követelmény különösen fontos e korban, mert az egyházatyák nagyon sok olyan írása, mely természettudományokkal és medicinával is foglalkozik, nem természettudósok, nem orvosok tollából származik. Ezeknek alaposabb feltárása és jobb megismerése révén kitűnik, hogy különösen termékeny e korszak ugyan nem volt, de az antik tudomány megőrzésében és közvetlen továbbvitelében, közvetítésében nem csekély szerepe volt a tudományokban jártas és a medicina elméletét is jól ismerő egyházatyáknak. Aminthogy írásaikból ismerhetők meg azok az új gondolatok, melyek az antik teóriákkal ötvöződve új betegségszemléletet képviselnek és új orvoskép kialakulásához vezetnek.

Felmerül a kérdés, hogy az antik orvostudomány közvetlen traductioja milyen jelentőségű volt a középkori medicina fejlődésében. Szabó Árpád Kádár Zoltánnal írt 'Antik természettudomány' (1984) című műve a koraközépkorig tárgyalja az ókori természettudomány történetét. A könyv második részében az élő természetről írva Kádár Zoltán, aki a 11. fejezetet „Az élő természet mint erkölcsi példatár” címmel írta, Lactantiusra, Basiliusra és Ambrosiusra utal, amikor a „teremtett világ” interpretációjáról ír. Hangsúlyozva a De opificio Dei és a két Hexahémeron kapcsán – különösen Lactantiusnál – hogy „...nem elsősorban a természettudományos ismeretközlés” a fejtegetések célja, hanem valamely dogmatikai tétel megerősítése, vagy az isteni előrelátás, providentia Dei bemutatása szempontjából jelentős.

Noha ez mutatis mutandis a medicina egyes teóriáira is vonatkozik, az orvosi teóriák továbbélése, azok acceptantiája, az orvosi gondolkodás fejlődéstörténete, nem utolsósorban magának a medicina elméletének továbbvitele szempontjából ennél jóval többről van szó. Éspedig a közvetlen hagyományozódás egyik útjáról.

A koraközépkor irodalmának igen jellemző és jelentős írásai az egyházatyák munkái. Teológiai, filozófiai, filológiai, irodalomtörténeti fontosságuk mellett nem hanyagolhatók el természettudomány-történeti, és természetesen orvostörténeti vonatkozásuk sem. Kétségtelen

hatásuk az orvosi szemlélet alakulására indokolja, hogy az orvostörténeti irodalom ne feledkezzék meg a patológia bizonyos műveiről. Jóllehet szerzőik nem voltak sem orvosok, sem természettudósok, munkáik természettudományi leírásokban és magyarázatokban, orvosi fejtegetésekben bővelkednek. Munkájuk szervesen illeszkedik a természettudományos és az orvosi gondolkodás fejlődéstörténetébe. A 2–7. század a nagy egyházatyák kora. A régi filozófiai rendszerek erőtlenné válnak, a késő antik Róma a keleti kultuszokat, mint disparat és primitív jelenségeket éli meg, és ezektől elfordul. Így a kereszténység ad új lendületet a gondolkodásnak. Az egyházatyák a keresztény ókor és a korai középkor nevezetes írói, akiket az egyház később hivatalosan is a szentek sorába iktatott. A klasszikus teológiai definíciónak négy eleme van: igazhitű tanítás (*doctrina orthodoxa*), megfelelő időbeliség, kor (*antiquitas competens*), szentéletűség (*sanctitas vitae*) és az egyház elismerése (*approbatio ecclesiae*). Az egyházatyá fogalma a dogmatikából származik, melyet az irodalom és különösen a tudomány, illetve az orvostörténet, csak szűken tárgyal. Az irodalomtörténet a korai kereszténység ama nagytekintélyű klerikusainak írásait is ehhez a fogalomhoz csatolja, akiket teológiai értelemben ez az elismerés nem illet meg. Patrisztikai irodalom elnevezés alatt itt az a 2–8. századi görög–latin irodalom értendő, melynek szerzői keresztény hitet valló nagytekintélyű – többnyire a hierarchiában is magas helyet elfoglaló –, az egyházat képviselni hivatott írók, illetve klerikusok tollából származik. A patrisztika tulajdonképpen tárgya – mai értelmezés szerint – az ókeresztény irodalomtörténet. Specifikus tárgya a koraközépkor keresztény egyházi irodalma, tehát nemcsak az egyházatyák munkái.

Az ókeresztény irodalom kezdetén állnak mindazon írások e definíció szerint, melyek nem kerültek bele az újtestamentumi kánonba. A korszak végét nyugaton Sevillai Isidor (megh. 636), keleten Johannes Damaskenos (megh. 750 körül) írásai jelzik.

Az egyházatyák tudása arról tanúskodik, hogy elméleti orvosi ismereteik is koruk tudományának állása szerint valók voltak. Minden jel arra utal, hogy a 4–5. században a medicina a görög általános képzettség, az *enkyklios paideia* része volt. Tulajdonképpen egy típus alakult ki, az orvostanban is képzett, művelt ember, amilyenek az egyházatyák is voltak. Minthogy a görög ember műveltségi ideája egyúttal az egészséges ember ideálja volt, a medicina s vele összefüggő kérdések tanulmányozása mintegy magától értetődő része lett a stúdiumnak. Hogy az orvosi elméleti ismeretek mennyire részét képezték az *enkyklios paideiának*, azt ékesen bizonyítja az alexandriai akadémia vezetőjének, a keresztény grammatikusnak, Joannes Philoponosnak a munkássága. Aristoteles-kommentárja (*De anima*) galenosi ideákkal van tele. Galenost és Hippokratést közvetlenül idézi. A tudományközvetítésben, így a medicina traductiójában, majd receptiójában döntő jelentőségű görög–arab és arab–latin asszimiláció mellett, az eddignél nagyobb figyelmet érdemel a medicina elméletének egy részét megőrző és közvetítő, illetve annak részben új szemléletét alakító korai keresztény egyházi irodalom. Az orvostörténeti tankönyvek egy részében ugyan találkozunk egy egyházatya, a kappadókiai Basileos (330–379) nevével, munkájának azonban nem teoretikus jelentőségéről esik szó, hanem mint az első európai kórház alapítóját említik. Ez persze nem jelentéktelen, de úgy gondolom, hogy a medicina történetében betöltött szerepe, írásainak befolyása és utóhatása ennél jóval fontosabb.

A következőkben arra szeretnék rámutatni, milyen mértékben és mi módon befolyásolták az egyházatyák írásai az antik medicina, illetve természetismeret továbbélését, rámutatni szerepükre az *artes liberales* és az *artes mechanicae* diszciplínáinak hagyományozódásában és receptiójában, felhívva a figyelmet arra is – most már csak az orvostan vonatkozásában –, ami a továbbélő teóriák mellett – szemléletben, felfogásban és megfogalmazásban egyaránt új, amivel a hagyományozott tudomány, a régi felfogás kiegészül és az új, a keresztény szemlélettel ötvöződik. Az egyházatyák egyik quasi „közös” műfaja a Teremtés Könyvében, a – Genesishez kapcsolódó, a teremtéstörténetet elemző, magyarázó, terjedelmes és részletes, a természetismeret és az orvostan kérdéseit is fejtegető – *Hexaameron*. Ezekben az emberi test

felépítését, anatómiáját, funkcióját, élettant és kórtant a *capite ad calcem* tárgyaló írások olvashatók. Az Ószövetség első könyvében a teremtés hat napjának leírását (*hexahemera*) kísérő kommentárok a koraközépkori orvosi ismeretek s méginkább azok felfogásának és interpretálásának értékes forrásai. (Meg kell jegyeznem, hogy a *Hexaameron* latin elnevezésével: „*De operibus sex dierum*” vagy „*De mundi creatione*” aránylag ritkán találkozunk.) A *Hexaameron*ok, sermok, homiliák egyik célja az volt, hogy az akkor uralkodó természettudományos ismereteket és az orvostant, a kozmológiát és világképet a teremtés történetén keresztül integrálják a keresztény tanokba. Az ennek érdekében bőségesen használt érvek és forrás-citátumok az antik orvos teoretikus ismereteinek egész sorát közvetítik. Több egyházatyá írt a homiliákban és a sermokban foglaltakon kívül – kifejezetten populáris jelleggel – orvosi munkákat. Így pl. Alexandriai Kelemen, akinek orvosi traktatusa Galenoson alapszik, akit csak közvetve használ fel, miközben közvetlenül hivatkozik olyan orvosokra, mint a delosi Antiphanes, de idézi Artorius Macrobiotikáját (*De longa vita*) is.

Három korszak három auctorának *hexaameron*ját összehasonlítva – Origenes (2–3. sz.), Eusebios (4. sz.), Philonos (6. sz.) – e munkákban jól felismerhetők és azonosíthatók a források, ezeken belül nemritkán még a szöveghelyek is. Hasonlóan zárt művek Ambrosius *Hexaameron*ja, és a három kappadókiai püspök, Nyssai Gergely, Nazianzi Gergely ’*De hominis opificio*’ (ez a *Hexaameron* latin megfelelője), Basileos ’*Hexaameron*’ című írása, valamint Lactantius ’*De opificio Dei*’ (303 körül keletkezett) műve. Aurelius Augustinus (354–430) a ’*De Genesi ad litteram*’ és a ’*De Genesi ad Manicheos*’ című munkákban tárgyalja a témát. Ambrosius (334–397), Basileos és Eusebios fejtegetései az *Exameron* alapján vizsgálva öt témakör szerint csoportosíthatók: 1.) természettudományi ismeretek általában és ismeretek az emberi anatómia, az élettan és a kórtan terén; 2.) az ember szerepe abban a világképben, melyet az egyházatyák nem kis mértékben alapoznak az általuk ismert és leírt természeti folyamatokra, ill. a medicinára; 3.) magának a medicinának elméleti alapjai, melyeket elsősorban Galenos írásai és más antik szerzők műveinek ismeretében tárgyalnak. Erre az antik tudásra és a keresztény teológiára építve: 4.) az új orvoskép, orvos-beteg viszony és annak etikai dimenziói jelentik a negyedik témakör egészét. Ebben a medicina és a keresztény tan összekapcsolásának klasszikus jelentősége van. 5.) Végül az orvostörténelmet és a vallástörténetet egyaránt érintő Asklepios-kérdés, amit főleg Eusebios tárgyal. Eusebios, miközben az Asklepios-kultusz hiteles és részletes leírását adja, élesen polemizál azzal. Az a nagyon veszélyes, részbeni hasonlóság, mely Krisztus és Asklepios között fellelhető, magyarázza Eusebios határozottan visszautasító hangvételét. Mindezekre e keretek között természetesen nem térhetek ki. Illusztrálásképpen csak két, egymástól távoleső, de Eusebiosnál, Ambrosiusnál, Basiliusnál és Philonosnál egyaránt megtalálható leírást szeretnék említeni, a részletek taglalása nélkül. Az egyik a beszéd mechanizmusának elmélete és az ennek alapjául szolgáló élettani és anatómiai ismeretek leírása, melyet csaknem teljesen egyformán ír le a három kappadókiai pater, valamint Eusebios és Ambrosius. Ennek forrása egyértelműen és szövegszerűen jól követhetően a testrészekről szóló (’*De usu patrium*’) galenosi írás és a ’*De voce*’. Másik az évszakok változásainak, a klimatikus viszonyok befolyásának, adott esetben a levegő, vizek és környezet kórokozó vagy éppen gyógyító hatásának ismertetése. Ez a leírás visszavezethető Hippocrates ’*A levegőről, vizekről és a helyekről*’ című írására, ami ugyancsak megtalálható Basileosnál, Eusebiosnál és Nyssai Gergelynél. Ennek a tradíciónak útja továbbvezet, a fejtegetések változatlan tartalommal és alig változott formában jelennek meg Averroésnél, Albertus Magnusnál és a továbbiakban számos középkori és koraújkori auctor írásában.

Az egyházatyák a nedvek egyensúlyának, az eukráziának a tanát a humorálpatólógia hippocratesi formájában ismerik és fogadják el, úgy, ahogy az a galenosi tanokban is megjelenik, pl. a ’*Nedvekről*’ szóló írásban. A pneumatologia Galenos elképzeléseinek megfelelően tükröződik írásaikban úgy, ahogy azt Galenos Platon tanaiból merítette.

A lélekről szóló teóriákat, ahol a tradíció és a tradukció ugyanúgy követhető – noha számos jó példát nyújtanak –, nem említem, mert ezek filozófiai irodalma tökéletesen feldolgozott, ha nem is orvosi aspektusból. A lényegen azonban a szemléleti kérdés ebben az esetben semmit nem változtat.

A kisázsiai Pergamonból származó, Rómában működött Galenossal (megh. Kr. u. 130), Marcus Aurelius orvosával egyedülálló módon fejeződik be az orvostudomány ókori szakasza. Írásai a legjelentősebb, egyben a legterjedelmesebb összefüggő antik orvosi gyűjteményt alkotják.

A Kühn-féle standard kiadás 20, nem csekély terjedelmű kötetből áll. Munkája az ókori medicina csúcsa. Jóllehet tudjuk, hogy Galenos az első nagy experimentátor, nem empirikus fejtegetéseit a teleologikus gondolkodás hatja át. Az egyházatyáknál is a természet teleologikus szemléletével találkozunk. Ez a tendencia a koraközépkorban ugyan nem új, s nem szokatlan, uralkodó irányzattá mégis a kereszténység teszi. A természeti jelenségek teleologikus felfogása főként Platon és Galenos befolyása alatt jelenik meg az egyházatyáknál.

Az egyházatyák szerepének jelentősége az antik orvostan teóriájának megőrzésében és a keresztény gondolkodásba való integrálásban van. Nem a gyógyeljárásokra vonatkozik, hanem az elméletre, a gondolkodásmódra és annak alakulására, így a galenizmus továbbvitelére. Ebben nem csekély szerepe volt Galenos orvosi művei mellett a monoteista Galenos filozófiai írásainak. Galenos saját korában még nem az az átütő erejű orvos, mint aki később előttünk áll. Még a 3. században is több teológus olvasta filozófiai írásait, pl. a kijelentés-logikáról szóló fejtegetéseit, mint ahány orvos a későbbi Corpus Galenicumba foglalt írásait tanulmányozta. A galenizmus az egyházi íróknál, nemcsak az egyházatyáknál, végig követhető Basiliustól Joannes Philoponosig. Philoponos 'A világ örökkévalóságáról' (De aeternitate mundi) írt traktátusában a 'De locis affectis' című galenosi művet név szerint is említi (319, 5–8), ahol a betegségek felismeréséről van szó. Egyébként általában a hivatkozások vagy utalások úgy kezdődnek, hogy „azt írják”, vagy „mondják az orvosok”. A világ teremtéséről írt hét könyvben (De opificio mundi libri VII) Basileos Hexameronjából is merített, de itt is nyilvánvaló a forrás, Galenos 'De locis affectis' című írása, valamint a galenosi kommentárok révén Hippocrates művei. Basileos Hexameronja és Philoponos hasonló munkája egyaránt tovább követhető most már a későbbi korokba, leginkább a chartresi és laoni káptalani iskolákig, ahol, mint tudjuk, medicinát is tanítottak. Így jelenik meg az artes liberalest kiegészítve, a hét szabad művészethez kapcsolódva, vagy pedig az artes mechanicae részeként. A közvetítés eme formájában azonban az iskolai oktatásban természetesen nem az egyházatyák munkái, hanem az eredeti orvosi szövegek dominálnak.

A 4. század természettudósa és orvosa, Oreibaseios (325–403) lesz az, aki a galenosi szintézist még az arab translatio előtt közvetíti. Ebben a tudomány-közvetítő, a galenizmus első fázisát jelentő processzusban támogató, megerősítő szerep jut az egyházatyáknak.

Így vált a Nyugat medicinája egyidőben galenosi és keresztény tudománnyá. Ezt a tényt az sem cáfolja, hogy a hit és tudás közti ellentét Galenos idejében, s még hosszú időn át kísértett. Tertullianus ismert kijelentése: „credo quia absurdum” nem vált a racionális természetfelfogás továbbfejlődésének akadályává. Az egyházatyák tekintélye kétségtelenül segítette a bár monoteista, de nem keresztény Galenos tudományának elfogadását, illetve a keresztény tanokkal való ötvözését is. Egyúttal elősegítette a koraközépkori profán, szakmai fordítások, illetve kommentárok befogadását. Galenos nem ismeri az irgalmasság, a misericordia szót és a caritas sem az orvoslással kapcsolatos fogalom az ókorban. Az irgalmasság fogalma a keresztény gondolkodásból került a medicinába, ez a keresztény elem az egyházatyák révén válik az orvoslás elméletének is részévé – Galenos műveivel együtt! Az antiktól való eltérés az, hogy a betegség ebben a megvilágításban új értelmet nyer. A középkorban Galenos támadhatatlan orvos és hosszú ideig vitathatatlan tekintély volt. Csak a késői skolasztika,

majd a reneszánsz ingatta meg egyik-másik munkájának tekintélyét, de ezt is csak egyes részletkérdésekben. A reneszánsz tette anatómiai, fiziológiai munkáinak több megállapítását kétségessé, illetve vitathatóvá. Mindamellet az arabizmus korszakának skolasztikus kritikája még elsősorban filozófiai írásai ellen irányul. Orvosi tanait a 16. század előtt a legkritikábban vonták kétségbe. Így a galenizmus jelentőségét az orvosi – és bizonyos mértékben a természetfilozófiai – gondolkodásra gyakorolt befolyását illetően aligha lehet túlbecsülni.

Ami a patrisztika korának galenizmusát illeti, a galenosi tradíció egy része az arab–latin asszimilációt három évszázaddal megelőzve – bizánci források és Ravennában készült fordítások révén – közvetlenül is eljutott az irodalomba. A hagyomány egy részét viszont a patrisztikai írások őrizték meg. Kétségtelen, hogy nem ez volt a tudományközvetítés döntő útja, de a befogadást nagymértékben segítette az egyházatyák írásaival is. Utóbbit tulajdonképpen párhuzamos tradíciónak tekinthetjük, amivel az egyházi irodalom a galenizmus kontinuitását erősítette és rögzítette a Nyugat orvosi-természettudományi kultúrájában. Ebben az első recepciós hullámban, véleményem szerint, a patrisztikai irodalomnak már csak azért is nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, mert az egyházatyák kijelentéseinek súlya rendkívül nagy. Teológiai autoritásuknak már a maguk korában normatív jellege van, tekintélyük ilyenképpen az általuk tárgyalt más diszciplínákra is kisugárzik. A természettudományok és a medicina kérdéseit taglaló írásaikban kijelentéseik és meghatározásaik bizonyító erőt kapnak, akárcsak dogmatikai téziseik. Tekintélyükre való hivatkozás még századok múltán is irodalmi fegyver. A doctrina patrum a dogmatikában, kijelentéseik a természettudományokban az argumentum erejével bírnak. Pázmány Péter 'Isteni igazságra vezérlő kalauz'-ában Lactantiusra és Basileosra hivatkozik, amikor a naprendszer mutatja be híveinek. Az „argumentum Basili” egyenlő a bizonyítékkal.

A reformáció, majd az ellenreformáció korának természettudománnyal is foglalkozó teológusai és tanárai körében egyaránt nagy tekintélye van az egyházatyáknak, különösen Basileosnak. Melanchthon szükségesnek tartja, hogy a csillagokról írt fejtegetései kapcsán fizikájában Basileosra hivatkozzék és idézze az „argumentum Basili”-t. Ezek szerint amennyiben a csillagoknak befolyása van a természetre, azon belül az emberi természetre, akkor fel kell tételeznünk, hogy bajnak is okozói lehetnek, mely esetben Isten maga a hiba (vitium) okozója...

A patrisztikai irodalom medicinát és természettudományt érintő közvetlen hatása nem szűnik meg a kor szellemi életére gyakorolt befolyással. A humanisták vissza-visszanyúlnak az egyházatyák írásaihoz. A humanisták, akik Aristotelesnél jobban kedvelik, és a nagy skolasztikusok, akik ismét olvassák Platont, átmenetileg kezdik elhanyagolni az egyházi írókat, bár egyesek közülük, mint Aquinói Szent Tamás, újból szóhoz jutnak, noha a hozzájuk fűzött kommentárok hangvétele egyre kritikusabb. A hangvétel azonban változik: Cicero csodálói, mint Augustinus, Ambrosius, Hieronymus ismét felkerülnek a humanisták olvasási listáira. Antik világukban éppúgy helyet kapnak az egyházatyák, mint Cicero, Seneca, Vergilius, Platon. Orvosi irodalmi jelentőségük azonban itt már alig van.

A patrisztikai irodalom az antik ismeretek megőrzésén és továbbadásán túl a kereszténység által megváltoztatott egészség-betegség fogalom meghirdetésével az orvost is új megvilágításba helyezi. Az egyházatyák ideális orvosképeinek eredete is az antikvitásban keresendő. Galenos, Scribonius Largus és végső soron a hippocratesi források, főként 'Az orvosról' szóló írás azok, melyeket a krisztusi tan kiegészít. Az orvos-beteg kapcsolat előterében a kereszténység caritas-agapé gondolata áll. Ezt a teljesen új szemléletet a neves spanyol orvostörténész „radikális fordulat”-nak nevezte. Valóban az.

Nazianzi Gergely 'Beszéd a menekülésről' című írásában foglalt második beszéde szól az orvosi hivatásról, mégpedig igen elismerően, a 17–22. fejezetekben pedig magáról a medicináról, melyet tudománynak (epistemé) és művészetnek (techné) nevez, s ennek megfelelően nagyra értékeli. A medicina jelentőségéről és az orvosi hivatás fennkölségéről

szól Nyssai Gergely (335–394) – régebben Basileosnak tulajdonított – egyik levele. Ezt a lényegében dogmatikai problémákat tárgyaló levelet Oreibaseios egyik fiához, az orvos Eustathioshoz intézte. E levélből egyúttal az is következik, hogy a kor nem klerikus, de magasan képzett orvosai maguk is járatosak voltak a teológiában, érdeklődtek dogmatikai kérdések iránt. Ugyancsak az orvostudomány jelentőségét tárgyalja, gyakorlati fontosságát is értékelve Basileos a 'Regulae fusius tractatae'-ban, szerzetesi előírásaiban. Ez az írás azért tűnik a tárgyalt kérdésen túl is fontosnak, mert a rendalapító Nursiai Benedek mint Reguláinak forrását említi. Az egyházatyák ezirányú írásainak befolyása kimutatható a 16–17. század orvosi deontológiai munkákban csakúgy, mint azokban a teológiai művekben, melyek a különleges orvosi morál kérdéseivel is foglalkoznak. Megtalálhatók az orvosi Prédikációs és imagyűjteményekben.

A középkor „új” orvosának imagója Krisztus. A *Christus medicus* fogalom az első keresztény századok állandóan visszatérő gondolata, melynek nyomai az újkorban is megtalálhatók. A *Christus medicus* fogalom nemcsak minden egyházi, de számos, nem klerikális írásnak etikai vezérlő elve. A gyógyászat és a vallás ebben a kontextusban úgy jelenik meg, ahogy az az antik világban, a kereszténység megjelenése előtt ismeretlen volt. Az orvos etikája a hippocratesi éthos talaján nyugszik, természetesen a keresztény álláspont tükrében, mely már nem engedi meg a reménytelen betegről való elfordulást, a gyógyíthatatlan beteg kezelésének megtagadását.

Az új felfogás folyománya az a magatartásváltozás, ami a pusztán racionális „ars medica”-ból az „ars caritativa”-ba vezet át. Példaképe és jelképe e gyógyító attitűdnek Krisztus, a „test és lélek orvosa”. Az orvoskép, amit az egyházatyák rajzolnak, nemcsak a *Christus medicus* „modellje”, hanem a „test és lélek orvosának” a realitás talaján elképzelt, de ideális képe. Ezt a képet legrészletesebben éppen az az Origenes tárja elénk, aki a filozófia segítségével, részben a stoicizmusra, mindenekelőtt azonban a platonizmusra építve megalkotta a keresztény tudomány első nagy rendszerét. Munkáiban gyakran foglalkozik az orvossal, az orvos helyzetével és magával a medicinával. Az ideális orvost úgy jellemzi, mint aki tanult (*medicus studiosus*), gyakorlott és bölcs (*peritus et sapiens medicus*), emberszerető (*sua humanitate*), irgalmas és együttérző (*qui condolendi et compatiendi noverit*).

Különösen fontosnak tűnik az, hogy néhány egyházatyával szemben Origenes a leghatározottabban hirdeti, hogy aki beteg, annak orvosra van szüksége. Elhatárolja magát attól, az akkor nem ritka felfogástól, hogy az ember úgyis meggyógyul, ha Isten úgy rendel. Origenes ugyanakkor az egyetlen az egyházatyák között, aki még nem tudja magát teljesen függetleníteni az ókor orvosainak ama téziséstől, amely szerint a halálos, gyógyíthatatlan beteg kezelését nem szabad vállalni. Ha az orvos kezei között hal meg a beteg, azt az ő hibájának tudnák be. Ami az elméletet illeti, elsőként mutat rá különböző orvosi iskolák eltérő felfogására, amit azonban természetesnek tart, olyannak, mint a filozófiai irányzatokat, melyeknek képviselői gyakran egymás ellen küzdenek. Az elmélet taglalása mellett a gyakorlatról sem feledkezik meg Milano püspöke, Ambrosius. Mint írja, az orvos mindennapi gyakorlatának indíttatását a *caritas* adja, melyhez hosszú évek „studiuma és empiriája” kell. A *studium* segít a „bölcesség” teljességéhez. Az orvos „bölcességének” hármasságát említi Ambrosius: ez az elmélet, a gyakorlat, s a kettőt összefűző logika. Az alapos elméleti felkészültségre Ambrosius szerint azért van szükség, hogy a testi betegségeknek ne csak a tüneteit, hanem okait is lehessen kezelni.

Az egyházatyák közül ugyan többen és több helyen utalnak annak fontosságára, hogy az orvos képzett legyen, magával a képzéssel azonban nem foglalkoznak. Hangsúlyozzák ugyanakkor a gyógyítást önálló foglalkozásként űző orvosok nagyobb számának szükségességét, melyet – mint írják – csak „kevesen folytatnak”. Pedig a medicina nemcsak elméleti tudomány. A nélkülözhetetlen teoria a szenvedő ember szolgálatába állítandó, különben „nem értékes”. Ezt akkor még a teljes orvosi *studiumot* végzettek esetében is

kétségtelenül külön kellett hangsúlyozni, hiszen a medicina elmélete lehetett – mint tudjuk – a studium tárgya, nem gyakorlati céllal, „csak” a műveltség, az általános tudás részeként.

A korszak orvosképe úgy válik teljessé, ha nem feledkezünk meg a korai kereszténység orvos- és orvoslás ellenes íróiról és írásairól sem. Főleg a szerzetesek között élt egy irányzat, mely az orvost és az orvoslást teljes egészében elutasította, minden orvosi kezelést, beavatkozást elítélt. Macarios neve alatt váltak ismertté a Mezopotámiai Symeon (megh. 300 körül) írásai. Szerzetesi regulákat tartalmazó 'Asketikon'-jában hosszan magyarázza az igaz hit szempontjából az orvoslás felesleges voltát, amivel szemben áll Krisztus mindent, tehát a testi betegségeket is gyógyító ereje, a Krisztusi Hit.

Éppen a betegségek okainak értelmezésében tűnik ki az a sajátos új szerep, amit az egyházatyák a megőrzés és közvetítés mellett betöltenek. Jóllehet tisztában vannak a racionális hippocratesi elmélettel, mégis hajlanak arra, hogy döntő tényezőként fogadják el és hirdessék azt a keresztény – eredetileg zsidó – tanítást, mely a betegséget a bűn büntetéseként fogja fel. Ezt azután az Exaameronokban éppúgy, mint sermoikban és apologetikus műveik megfelelő kapitulusaiban, számos orvosi példával illusztrálják. Ezzel a kórtant, a patológiát Basileos és Eusebios csakúgy, mint Ambrosius Nazianzi Gergely a teológia szolgálatába állítja. A patológia is szolgáltat az apologetikának érveket Isten büntető hatalmának illusztrálására, amely kiegészül azzal az Ótestamentumban nem ismert, tehát specifikusan keresztény tannal, mely a betegséget nemcsak büntetésnek, de a megtisztuláshoz vezető út egyik állomásának tekinti. Jelentős eltérés az antik betegség-felfogástól, éppen a teleologikus gondolkodásból fakadóan az, hogy abban az ok-okozati konstrukcióban, amit pl. Eusebiosnál és Ambrosiusnál is olvashatunk, a betegség oka a gonosz, a rossz, aminek eliminálása révén eljuthatván a jóhoz, a betegségnek nemcsak oka van, de célja is lesz. Értelmet azáltal nyer a betegség, hogy mint bűnhődés lehetőséget ad a bűnbánatra. A betegség, mint kísértés pedig alkalmat nyújt az érdemek szerzésére, mint ahogy azt pl. Basileos több helyen is kifejti. Ezt a kétségtelennek tűnő igazságot egyes egyházatyák a paradoxonig fokozták. Eszerint a betegség a kegyelem jele lehet, az egészség pedig káros, olyan állapot, mely bajhoz vezethet: ez a veszélyes egészség, a sanitas pernicioza. Aki itt segíthet, az nem a képzett orvos, hanem az üdvözítő, Krisztus az orvos, Christus medicus, aki egyszemélyben az új Apollon és Asklepios.

A racionális orvostan mellett évszázadokon át virágzik ez a theurgikus látásmód. És még ez sem gátja a fejlődésnek. A korai kereszténység árnyoldalai közé tartozik ez, az egyes egyházi íróknál az empirikus írásokból, valamint az antik irodalomból változtatás nélkül átvett racionális teóriák mellett részletesen is olvasható mágikus-teurgikus orvosi felfogás. Nem szabad persze elfelejteni, hogy a római dekadencia orientalizáló századaiban még a görög filozófia is kezd irracionális, misztikus elemeket befogadni. Jóllehet az egyházatyák járatosak az ókor klasszikusainak irodalmában, találkozunk olyan írásokkal, amelyek a keresztény teológia befolyására a klasszikusok racionális betegség-elméletét módosították. Így például az epilepszia hippocratesi racionális felfogásával szemben, mely tagadja a „szent betegség” isteni eredetét, Basileos epilepsziát hozó „démon”-ról ír. A byzantiumban a démoni erő az élet minden aspektusában jelen volt. Betegséget és szerencsétlenséget is hoztak a démonok. Valójában egymás mellett áll racionális-természettudományos és mágikus-theurgikus betegségszemlélet. Az a kiegyenlítő törekvés, ami a 4–5. század képzésének legfőbb jellemzője, a görög tudomány és a keresztény vallás kibékítése, összhangjának megteremtése nem minden téren sikeres. Ez az a korszak, amikor pl. a fizikában a klasszikus realizmust többé-kevésbé felváltja a matematikai idealizmus, a keleti számmisztika pedig megjelenik az orvosi irodalomban. Ezek azonban már nem a tudományátvitel kérdései.

Végezetül ismételtelen hangsúlyoznom kell azt, hogy a hagyományozódás, a tudománytranszfer eme formája a görög–arab–latin tradukció és asszimiláció nélkül távolról sem lett volna elegendő az antik tudomány megőrzéséhez és ahhoz a fejlődéshez, ami tudományunkat megalapozta.